

VIII.

II. Rákóczi Ferenc franciái.

II. Rákóczi Ferenc nemcsak franciaországi száműzetése alatt, de előbb Magyarországon s később Törökországban is gyakran érintkezett franciákkal, akiknek módjukban volt őt közelről megismerni. E franciák közt többen akadtak olyanok, akiknek emlékirataiban, naplóiban, leveleiben, költeményeiben s egyéb műveiben nyoma maradt a fejedellemmel való ismeretségnak.

Még mielőtt a felkelők élére állt volna, Rákóczi gyakran találkozott Longueval belga származású kapitánnyal, aki az eperjesi helyőrségben szolgált. Szellemes, művelt fiatalember volt, Rákóczi megkedvelte, Dujardin ezredessel gyakran látta vendégül nagysárosi kastélyában, bizalmába fogadta, elhalmozta jótéteményeivel és beavatta terveibe. Longueval a bécsi udvarnak s a bécsi jezsuita rendháznak kémje volt, aki becsstelenül visszaélt Rákóczi bizalmával és jóhiszeműségével. Rákóczinak a tervbe vett felkelés támogatása céljából XIV. Lajosnak írt levelét ő közvetítette, de előbb megmutatta a bécsi jezsuitáknak. Megmutatta nekik a választ is és azt csak azután kézbesítette a fejedelemnek. Rákóczi második levelével Linzben elfogatta magát, ennek volt azután a következménye Rákóczinak 1701-ben történt letartóztatása és felségsértési pere, melyben Longueval volt az egyetlen tanú, aki hamis esküvel vallotta, hogy Rákóczi egyes magyar főurakkal összeesküvés végett megbeszéléseket folytatott.

Több szerencséje volt Rákóczinak azokkal a francia tisztekkel, akik később hadseregében szolgáltak. Köztük az első Fierville d'Hérissy lovag, akit Bonnac lengyelországi francia követ küldött hozzá követként s aki megbízatását csakhamar egy udvari gránátos ezred parancsnokságával cserélte el. Rákóczi azt írja róla, hogy „igen becsületes ember volt és szelídségével s jó bánásmódjával az egész nemzet szeretetét kiérdemelte.“ Más egyéb francia tisztek is jöttek később Lengyel- és Franciaországból és pedig első sorban tüzér- és mérnökkari tisztek, kikre a képzett katonatisztekben szűkölködő Rákóczinak nagy szüksége volt s kiknek száma mintegy harmincra emelkedett. Képzettség, vitézség és hűség dolgában La Mothe, Chassant, Le Maire és La Rivière vált ki közülük. La Mothe ezredes, majd brigadéros a kor legnagyobb vérépítőjének, Vauban tábornagynak segédtisztje volt, kitűnően értett az erődítéshez és várostromláshoz, „igen tüzes, türelmetlen s indulatos ember volt, — írja róla Rákóczi — azonban kötelességét hűségesen teljesítette.“ Chassant, aki azelőtt Agost lengyel király hadseregében szolgált, gyalogos főtiszt volt. Ő is vitézül harcolt a kuruc hadseregben és több alkalommal megsebesült. Le Maire és La Rivière kiváló tüzérezre-

desek voltak, akik szaktudásukkal nagy szolgálatot tettek a fejedelemnek. A protestáns La Rivière, akit a kurucok „Revir urannak” hívtak, magyar nőt, Náray Ferenc kuruc brigadéros leányát vette el feleségül és magyarul is megtanult. A szatmári békekötés után követte Rákóczit Lengyelországba, később visszatért Kassára családjához, amnesztiát kapott és mint tüzérezredes még sokáig szolgált a császári hadseregben.

XIV. Lajos 1705-ben Desalleurs tábornagyot küldte Rákóczihoz rendkívüli követi és katonai tanácsadói minőségben. Desalleurs 1710-ig maradt Magyarországon, akkor konstantinápolyi követnek nevezték ki. Képzett katona volt, de megbízatása nem járt megfelelő eredménnyel, aminek részint egyéniségében, részint a körülményekben rejlett az oka. Gőgös, mogorva ember volt, lenézte Rákóczi hadseregét, nem tudott s nem is akart alkalmazkodni a magyar katona lelki világához. Rákóczi így jellemzi: „E tábornok még jó erőben levő öreg úr volt, értett a hadakozáshoz; józan és türelmes lévén, társalgása kellemes és szelleműs, de igen szórászhasogató volt, csak franciául beszélt, semmit sem költött s épp oly hidegséggel viseltetett királya, mint nemzetünk érdekei iránt... Tanácsai s tervei jók voltak, de megvalósíthatatlanok a nemzetnek a hadviselés elveiben való általános tudatlansága és a tisztek hiánya miatt.” Nem hagyott hátra maga után s nem vitt magával kellemes emlékeket Törökországba.

Jelentkeztek Rákóczi seregébe mindenféle francia és álfrancia kalandorok is, köztük olyanok, kik hamis nevet vettek fel és Franciaországban lopott okmányok alapján tiszteknek adták ki magukat. Ezek szégyenére váltak a francia nemzetnek és ártottak a kuruc hadseregben a francia tisztek tekintélyének.

Egészen vége az a katonai támogatás, melyben XIV. Lajos Rákóczit részesítette, nem volt olyan méretű, amilyenre a fejedelem számított. Nagyobb számú csapatokat sohasem kapott. Voltak ugyan francia gránátos zászlóaljai, azonban ezek a császári fogságból megszökött, valamint Svéd- és Lengyelországból jött francia zsoldosokból verődtek össze. A tisztek, kiket XIV. Lajos küldött, kiváló szolgálatokat tettek Rákóczinak, működésüket azonban nagyon megnehezítette, hogy a kurucok a francia tisztek működését bizalmatlanul nézték s nem tetszett nekik az a megkülönböztetés, mellyel a fejedelem kitüntette őket. E bizalomhiány miatt, melyet a nyelvi különbség is fokozott tökéletes összehang a francia és a magyar tisztek közt nem jöhetett létre.

Amikor Rákóczi szerencséje hanyatlani kezdett, francia tisztjeinek nagy része ott hagyta. Egynéhány mindvégig kitartott mellette, sőt egyikük, Charrière rodostói száműzetésébe is követte, leánya Rákóczi keresztleánya volt, akinek végrendeletében 2000 livre-t hagyományozott.

Azok közül a franciák közül, akik Rákóczi fejedelemmel Magyarországon személyesen érintkeztek, figyelemre méltó Desalleurs tábornagnak Chamillard nevű titkára, aki megírta annak az utazásnak történetét, melyet 1704-ben és 1705-ben részben ura társaságában, részben tőle függetlenül tett hazánkban és egyéb országokban.

Chamillard útleírása szerint Desalleurs és kísérete 1704. május 4-én indult el Párizsból. Hogy hányan és kik voltak, pontosan nem tudjuk, az bizonyos, hogy Desalleurs két hadimérnököt, Damoiseaut és Le Mai-

re-t, vitt magával Rákóczi táborába. Párizsból Délfranciaországon át Toulonba mennek, ahol két hajón tengerre szállnak s Monaco, Genua, Nápoly, Messina érintésével július 19-én megérkeznek Durazzoba. Ott megszállnak, lovakat, török ruhákat s egyéb felszerelést vásárolnak, azután egy aga és egy tolmács kíséretében török területen utaznak tovább nagy nehézségek közt. Monasztirban több napot töltenek, mert Desalleurs a ruméliai begler béggel tárgyal magyarországi ügyekben. A Monasztir és Belgrád közti útban Chamillard megbetegszik, heves lázat kap és kénytelen visszamenni Monasztirba, ahol két beteg szolgál is visszamaradt egy zsidó házában.

Desalleurs szeptember 10 vagy 11-én megérkezik Belgrádba. Mikor Chamillard felgyógyul, ő is útra kel, 21-én megérkezik Belgrádba és úgy találja, hogy egy Pelissier nevű tiszt, aki Marseille-ban csatlakozott hozzájuk, az ő rovására egészen befészkelte magát a tábornagy bizalmába. Belgrádban majdnem 3 hétig várakozniok kell, mindaddig, míg Konstantinápolyból a portától az engedély a Magyarországra való utazásra a belgrádi basához meg nem érkezik. Belgrádban a társasághoz szegődik egy Brue nevű francia tolmács, akit Ferriol konstantinápolyi francia követ küldött Desalleurs-höz.

Szeptember 31-én Pancsovára érnek. Ez Chamillard leírása szerint nyomorúságos falu. Lakosai mint a nyulak, földbe ásott viskókban laknak, melyeknek felső részén lyukat hagynak a füst számára, egy másik lyukon pedig bemásznak. A franciák ott töltenek egy éjszakát. Tűzet raknak, mire a házakból tömérdek mezítelen gyerek mászik elő s oda telepszik a szalmatűz mellé melegedni. Desalleurs és kíséretének tagjai is földbe vájt kunyhókban töltik az éjszakát. Lovaik és kocsijaik künn maradnak a szabad ég alatt.

Másnap Alibunárban hálának meg egy csűrben egy nagy mocsár mellett, mely akkor sokkal nagyobb területű volt, mint ma. Október 3-án megérkeznek Temesvárra. A városkapunál megállítják őket, a tolmács beszél a basával, mire az kiadja a parancsot, hogy bocsássák be őket a városba s egy házat bocsát rendelkezésükre lakóhelyül. Azután Desalleurs meglátogatja a basát, aki tisztjeitől körülvéve nagy pompával fogadja. A basa továbbutazásukat a porta újabb engedélyéhez köti, de hajlandó annak kieszközlése végett egy futárt Konstantinápolyba meneszteni. A franciáknak nem volt más választásuk, mint Temesvárt maradni s az engedély megérkezését türelmesen megvárni. Van idejük tehát a várost és a benne folyó török életet megismerni. Temesvárt ez időben — mint Chamillard leírja — mindenfelől víz vette körül. Azok a földterületek, melyek helyenként a mocsárból kiemelkedtek, erősségekké voltak átalakítva. A város kapuihoz utak vezettek, melyek cölöpökön nyugvó gerendákra fektetett deszkákból állottak. Ilyen gerendákon nyugvó deszkaburkolat fedte az utcákat és a bazárt vagy piacot is, hol a sok zsidó és görög kereskedőnél minden kapható volt.

Rákóczi fejedelem több ízben érdeklődik a francia küldöttség sorsa iránt, de hiába; a temesvári basa három hónapig visszatartja Temesvárott és csak 1705. február 1-én engedi továbbutazni őket. A Maroson át a rákok miatt nem mehettek, Erdélynek kellett kerülniök. Átkelnek tehát a befagyott Temesen s átutaznak Lugoson és Karánsebesen. Mindkettőt félig elpusztult állapotban találják. A török kíséret velük megy

az erdélyi határig, a Vaskapu-hágó lábánál fekvő Marga községig. Ott a határt alkotó Bisztra folyó egyik partján felsorakozott a török kíséret s a franciákat átadta a folyó másik partján álló magyar kíséretnek, melynek Bárczy Zsigmond volt a parancsnoka. Ez a franciákat a Vaskapun keresztül a Retyezát tövében fekvő Klopotiva községbe vezette. Ott megpihentek és találkoztak báró Andrássy ezredessel, akit gróf Forgách Simon tábornok erdélyi főparancsnok küldött eléjük.

10-én a franciák Gyulafelhérvárra érkeznek, amely Rabutin seregének pusztításai következtében romokban hevert, 14-én pedig Nagyenyeden s Tordán át Kolozsvárra. Ott Forgách egy csapat élén eléje jön a tábornagynak, elkíséri szállására és meghívja vacsorára. Másnap Desalleurs megint Forgách vendége, a jezsuiták pedig egy iskoladrámát adnak elő tiszteletére. Egy jezsuita páter felkeresi Chamillard-t, elkéri tőle Desalleurs címerét, azzal és Forgách címerével díszítik fel a rendház bejáratát. Chamillard sem a lakomákon, sem a színi előadáson nem vehet részt, súlyos beteg, váltóláza kiújult.

Február 16-án Desalleurs elutazik. Két tiszt vezetése alatt kíséret megy vele. Március 12-én vagy 13-án megérkezik Egerbe. Déli 11 és 12 óra közt fényes kísérettel a fejedelem hintáján elvonul Telekessy István püspök palotája előtt, ahol Rákóczi lakott, majd este felé titkos kihallgatásra megy hozzá. Másnap van az ünnepélyes fogadtatás. Desalleurs nagy pompával, hintón, díszes lovak és hajdúk kíséretében jelenik meg a püspöki palotában, ott az udvari emberek hármassorfa között járul a fejedelem elé. A következő napon első ízben Rákóczi asztalánál vendége.

Chamillard-t a betegség és fáradtság annyira levette a lábáról, hogy nem tudta a tábornagyot Egerbe követni. Kolozsvárott maradt, egy ideig Forgách házában feküdt, majd amikor Forgách eltávozott Kolozsvárról és Munkácsot vette ostrom alá, a jezsuiták adtak neki egy szobát. Nagy beteg volt, már le is mondtak az életéről. Április 10-én levelet kap Desalleurs-tól, aki azt írja neki, hogy csalódott Pelissier-ben, mert az „a világ leggonoszabb és legbecstelenebb embere“ s kéri a titkárt, jöjjön mielőbb Egerbe, mert szüksége van rá.

Chamillard abban a reményben, hogy az enyhébb tavaszi időjárás és a levegőváltás majd rendbe hozza egészségét, megköszöni Forgách pártfogását s ott hagyja Kolozsvárt, ahol két hónapot töltött. Francia inasa vele megy, aki szintén beteg volt, s egy magyar inas. Csatlakoznak egy küldöttséghez, mely Forgách megbízásából két török lovat visz Rákóczinak. Zilahon és Margittán át megérkeznek Debrecenbe, melyről Chamillard ezt írja: „Ez egy olyan város, mely önmagát köztársaság módjára kormányozza, egy főbírónak s más tisztviselőknek fennhatósága alatt, akiknek a kormányzásra gondjuk van. Nagyon gazdag, mert Magyarországgal és Törökországgal élénk kereskedelmet űz mindenféle árucikkkel, erős helyőrsége van és szükség esetén, mint halottam, több, mint 10.000 fegyveres embert tud harcba állítani.“

Chamillard meglátogatja a bírót, aki betegségére való tekintettel azt ajánlja neki, ne a kolozsvári küldöttséggel menjen tovább, hanem csatlakozzék ahhoz a debreceni deputációhoz, mely 21-én indul kocsin Egerbe Rákóczi fejedelemhez. A francia követi a jótanácsot s a debreceni urak társaságában átkocsizik a Hortobágyon, hol mindössze két

házat lát. Csegénél átkelnek a Tiszán, egy éjszakát egy mocsár mellett nádon fekve töltenek. Egy helyen megmutatják neki a sírt, melyben állítólag II. Szolimán szultán nyugodott, aki Szigetvár ostromában esett el s akit ide hoztak és itt temettek el. A sír pusztuló állapotban van, a sírkövön azonban a török betűk még elég jól kivehetők. Ez a sír talán egy török basáé volt, de lehetett Szolimáné is, akinek csak belső részeit temették el Szigetvár mellett egy helyen, ahol később kápolna épült s Turbék—Szulimán község keletkezett.

Chamillard május 23-án érkezik Egerbe, melyen még nagyon meglátszanak az 1703-iki ostrom nyomai, Rákóczi akkor foglalta el a császáriaktól. A vár, mely bevehetetlen hírből állt, teljesen le van rombolva, csak földalatti részei vannak használható állapotban.

Desalleurs titkárát abban a házban szállásolta el, melyben azelőtt Pelissier lakott, akit a tábornagy Rákóczi hozzájárulásával becstelen viselkedése miatt börtönbe záratott. Chamillard a megérkezését követően nagyon tiszteleg a fejedelemmel, aki gránátosai felett tart szemlét és átadja neki a leveleket, melyeket Erdélyből Andrassy báró küldött neki. Az nyájasan fogadja és érdeklődik betegsége felől.

Ezután Chamillard egy hónapig dolgozik Desalleurs mellett, aki nem diplomata volt, hanem katona és ezért a titkárnak jó hasznát vette. Egészsége azonban sehogy sem akart helyreállni, egyébként is úgy látta, hogy a tábornagnak egy De Varennes nevű Egerben tartózkodó francia emigránshoz több bizalma van, mint öhozzá, elhatározta tehát, hogy kilép Desalleurs szolgálatából és visszatér hazájába. Szándékát meg is valósította. Desalleurstól harminc arany útiköltséget és szolgálati bizonyítványt kapott, a fejedelem pedig egri táborában búcsúkihallgatáson fogadta, melyen Chamillard megköszönte a fejedelem szívesességét és azt az intézkedését, hogy egy magyar tisztet rendelt melléje kísérrül a magyar határig. Rákóczi „megszokott jóságával” szerencsés útat s jó egészséget kívánt neki, megbízta, hogy adjon át egy levelet Lubomirszky pózeni palatinus özvegyének, aki Bonnae danzigi francia követtel való levelezését és pénzügyi összeköttetéseit közvetítette, azután lóra ült és hadba induló csapatai után vágatott.

Ezek után Chamillard június 20-án búcsút mond Egernek, hogy a melléje kirendelt Okolicsányi nevű tiszttel a Felvidéken át Lengyelországba menjen. Első állomásuk Mezőkövesd, ahol, mivel szállásuk nem akad, szekerükön töltik az éjszakát, azután Miskolcon át Kassára érnek, mely „szép nagy város a jezsuiták igen szép templomával”. Ott megpihennek s a várparancsnok megvendégeli őket, majd Eperjesen s Lőcsén át Okolicsányi falujába, Kispalugyra érkeznek, hol az feleségét betegen találja. Ezért nem megy tovább a franciával, hanem ott-hon marad, de hat embert ad melléje, akik elkísérik a Kárpátokon át egészen a lengyel határig. Chamillard július 3-án éri el a határt, onnan levelet küld Rákóczi fejedelemnek és megköszöni, hogy Okolicsányiban „a világ legbecsületesebb emberét” jelölte ki számára útitársul. Azután Varsón, Berlinen, Amszterdamon, Brüsszelen át okt. 12-én visszaérkezik Párizsba.

Chamillard nyílteszű, értelmes, jóindulatú ember volt. Emlékírástában nemcsak szoros értelemben vett úti élményeit jegyezte fel hanem

leírta azokat az országokat is, melyekben megfordult és jellemezte az embereket, kikkel megismerkedett.

Erdélyről azt írja, hogy az Európa első és legtekintélyesebb fejedelemségeinek egyike s olyan termékeny, hogy nem is szólva arany-, ezüst- és sóbányáiról minden megterem benne, ami az élethez szükséges. Chamillard ottlétekor Rákóczit vallja urának Forgách Simon főparancsnoksága alatt, egy kisebb részével Rabutin rendelkezik, aki Nagyszébenben székel, várak nincsenek birtokában.

A magyarokról azt írja, hogy nagyon szeretnek jól enni-inni. A magyar bor, melyről azt tartják, hogy a legjobb a világon, citromsárga színű, mint a moseli, édesebb és finomabb, mint a híres, délfranciaországi frontignani muskotály és tüzes, mint a champagne-i bor. Sokat isznak és válogatás nélkül mind a férfiak, mind az asszonyok. Az asztalokon nagy kancsók állnak, melyeket állandóan töltögetnek, nem csoda tehát, ha étkezés végén meglátszik rajtuk, hogy többet ittak a kelletténél. Testi és asztali fehérmű dolgában igen tisztátalanok, közönséges kerek fatányérokban esznek, késüket és villájukat egy tokba zárva magukkal hordják az övükben.

A magyarok külsejéről azt írja a francia, hogy nagy hajszót hordanak, állukat borotválják, hajukat is az egyik oldalon fejük közepéig leborotválják, amit pedig meghagynak belőle, azt a leborotvált részre ráfésülik s a fülükkel egy magasságban csimbókba kötik. Bélelt sapkát, zsinóros, begombolt, testhez álló s a nadrágig érő zseb-nélküli kabátot viselnek, derekukon selyemövet, a kabát felett pedig rövid, bélelt mentét, mely övig ér s melyet erős zsinórral megerősítve vállukra vetnek. Nadrágjuk szintén testhez álló, zsebe annak sincs (csak a kabátbélésben van zseb), egészen a lábfejig ér, alul kantárral, a lábukon sárga vagy vörös csizma, nagy sarkantyúkkal. Egyesek hosszú nyakravalót is hordanak, abba fújják az orrukat s ivás után abban törlik meg a szájukat. Valamennyien katonák, még pedig inkább lovasok, mint gyalogosok. Ha lovon ülnek, oldalukon szablya van, nyeregkapájukon pisztolyok, vállukon két szíj, egyikén karabély, a másikon puskapor- és tölténytáska. Nyergüik fából van, rajta állatbőrrel leterített vánkos.

A nők fején kis vászon- vagy gyapjúfőkötő van, alatta hátul egész hosszában lecsüng befont hajuk, fölötte egy, két rőf hosszú fátyolt hordanak, melyet a nyakszirten megkötnek s melynek vége a befont hajjal lelóg. A leányok a fátyol helyett egy, két ujjnyi széles, arannyal, ezüsttel, gyöngyökkel kihímezett bársonyszalagot viselnek. Felső ruhájuk testhez álló, felül prémes kabátka, elől zsinórral összehúзва, szoknyájuk rövid, lábukon kis bőrcsizma.

Nem kevésbé érdekesek azok az arcképek is, amelyeket a francia titkár Rákóczi fejedelemről és négy főemberéről rajzolt. Miként azok a franciák, akiknek franciaországi száműzetése alatt volt alkalmuk a fejedelmet személyesen megismerni, ő is a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel emlékezik meg róla. Ime ezt írja: „Rákóczi fejedelem nemzetségére magyar, katolikus vallású; magas és igen jó alakú, körülbelül 34 éves; haja gesztenyebarna, arca telt, szemei elevenek, szép ember és jó lovas; igen szellemes, éles esze és ítélőképessége van, melyet, úgy látszik, azok a szerencsétlenségek fejlesztettek ki benne, melyeken átment; első látásra megnyeri azokat, kik vele összeköttetésbe

kerülnek, több nyelvet beszél, elég jól tud franciául is; s mivel egyébként is igen okos és igen sokat tud, Magyarország ügyeiben össze tudja hangolni az ottani különböző vallásfelekezeteket. Általában szereti és becsüli őt minden magyar, különösen hadvezérei, kiket testvéreinek tekint s akik úgy tisztelik, mintha királyuk volna. Ezért nagyon ügyel arra, hogy érdekeiket összeegyeztesse. Szelíden parancsol, szigorúan büntet, ellensége az iszákosságnak, józan és nem tőr semmi pazarlást asztalánál, melyhez hétfői napokon nem ül le; hanem bőjtől, annak emlékére, hogy ezen a napon szabadult ki Bécsből; mindennap igen korán kel, 4–5 órát dolgozik, azután megtekinti csapatainak gyakorlatait s azokat arra a vitézségre és nemeslelkűsége buzdítja, mely az ő természetes tulajdonsága.

Nem kevésbé találóak azok a jellemzések is, amelyeket Chamillard Rákóczinak négy hadvezéréről: Bercsényi Miklósról, Forgách Simonról, Károlyi Sándorról és Eszterházy Antalról ad.

A fejedelem hadseregét Chamillard 40.000 főre becsüli. Jelentékeny része lovasság, a kis számú gyalogság jobbára idcgenekből áll, azonban a fejedelem rajta van, hogy a hiányt pótolja és a gyalogság részére minél több magyart képezzen ki. Kívánatos volna, ha a sereg jobban volna felfegyverezve. Nagy részének csak régi-módi lőfegyvere van. Ennek az az oka, hogy Magyarországon nem tudnak fegyvereket gyártani és nem tudnak venni a szomszéd országokban sem. Erdély nagy része s majdnem az egész Felvidék Rákóczi birtokában van.

Chamillard emlékirata, mint láttuk, érdekes képet nyújt Rákóczi koráról és udvaráról s mint ilyen egyik forrása volt Le Noble-nak, Rákóczi első francia életrajzírójának műve megírásához.